

**FERMER XO'JALIKLARIDA
MEHNATNI TASHKIL QILISH VA
UNING SAMARADORLIK
KO'RSATKICHLARI**

Reja:

- **Mehnat resurslari va undan foydalanish**
- **Fermer xo'jaliklarida mehnat resurslaridan foydalanish**
- **Mehnat resurslari bozori va mehnat unumdorligi**
- **Mehnat unumdorligini oshirish yo'llari**

Mehnat resurslari va undan foydalanish

- ◎ Kishilarning mehnat qilish qobiliyati, ularda bo'lgan jismoniy va ma'naviy qobiliyatlar yigindisi ish kuchi deyiladi. Ish kuchi odamning mehnat qobiliyati bo'lib, xar qanday jamiyatda va ishlab chiqarish sharoitlarida turlicha faoliyat ko'rsatadi.
- ◎ Qishloq xo'jaligida mehnat qilish qobiliyatiga ega bo'lgan fuqarolar mehnat resurslari deb ataladi. Ularning huquqiy asoslari Respublika Oliy Majlisi tomonidan qabul qilingan «Mehnat kodeksi»da (1996 y.), «Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida»gi (1998 y.) Qonunlarda batafsil ko'rsatilgan. Mehnat resurslari 16 yoshdan 60 yoshgacha bo'lgan erkaklar, 55 yoshgacha bo'lgan ayollar hisoblanadi. SHu bilan birgalikda mehnat qilish imkoniyatiga ega bo'lgan o'smirlar va nafaqaxo'rlar ham mehnat resurslari sanaladi.
- ◎ Qishloq xo'jaligida fan texnika va chet el texnologiyalari natijasida oddiy mehnat murakkab mehnatga, Qishloq xo'jalik mehnati esa intellektual mehnat turiga aylanib borishi kerak. Bu esa bozor talabi bo'yicha qishloqda mehnat resurslarining malakasini oshirishni talab etadi.

**16
yoshdan**

**60
yoshgacha**

Erkaklar

```
graph TD; A[16 yoshdan] --> B((Erkaklar)); C[60 yoshgacha] --> B;
```

Ayyolar

**16
yoshdan**

**55
yoshga
cha**

Mehnat resurslari va undan foydalanish

- ◎ O'zbekistonda qishloq xo'jaligi oliy o'quv yurtlari, kollej va ixtisoslashgan mutaxassislik kurslari faoliyat ko'rsatib, bozor iqtisodiyotiga asoslangan malakali kadrlar tayyorlab bormokda. Kadrlar tayyorlash tadbirlarining asosiy maqsadi qishloq xo'jaligini yana sanoat usulida rivojlantirib, mexanizatsiyalash darajasini oshirishdir.
- ◎ ***Mehnat resurslari balansi*** - *mehnat resurslari sonining rejalashtirilgan, bajariladigan ishlar uchun uning bajarilgan ishiga to'g'ri kelishidir.* Mehnat resurslari bilan ta'minlanish darajasini mavjud resurslarning yillik ish vaqti fondini, ishlab chiqarishning ish kuchiga bo'lgan talabiga bo'lish yo'li bilan aniqlanadi. Xo'jalikning ish kuchiga bo'lgan talabi, texnologik karta bo'yicha bajariladigan ish hajmiga karab aniqlanadi. Qo'l kuchi bilan bajariladigan ishlar kishi-kuni, kishi-soati hisobida belgilanadi. O'zbekiston sharoitida yilning 282 kuni davomida dehqonchilik ishlarini bajarish mumkin. Ishlovchining yillik ish vaqti fondini aniqlash uchun yilning ishga yarakdi kunidan dam olish (52 kun), bayram (19 kun) ta'til kunlarini chiqarib tashlash kerak. 282-52-19 kunni tashkil etadi.

Fermer xo'jaliklarida mehnat resurslaridan foydalanish

- ◎ Fermer xo'jaliklari oilaviy xo'jaliklar bo'lganligi sababli, ularda mehnat qilayotganlarning aksariyati oila a'zolari hisoblanadi. «Fermer xo'jaligi to'g'risida»gi qonunga muvofiq, fermer xo'jaliklari boshligi 18 yoshga to'lgan, tegishli malaka va ish tajribasiga ega bo'lgan, muomilaga layoatsatli, mazkur xo'jalik a'zolaridan biri bo'lishi mumkin. Xo'jalik faoliyatini yuritishda fermer qo'shimcha ish kuchini jalb etib, shartnoma asosida ishlaydigan ishchilar mehnatiga haq to'lash qonun hujjatlarida belgilangan eng kam ish haqidan oz bo'lmagan miqdorda, taraflarning kelishuviga binoan, pul va natura shaklida amalga oshiriladi. SHu bilan birga yollanma ishchilar fermer xo'jaligi roziligi bilan pul yoki boshqa xil ulushni kiritishga ham kushgan ulushiga munosib ravishda xo'jalik laromadi (foйда) taqsimotida katnashishi mumkin.

Fermer xo'jaliklarida mehnat resurslaridan foydalanish

- ◎ Fermer xo'jaligi a'zolari hamda shartnoma asosida ishlayotgan ishlovchilar Mehnat va aholini ijtimoiy himoya qilish vazirligi xo'zuridagi «Nafaka» jamg'armasiga badallar tulanagan taqdirda, mehnat daftarchasi belgilangan tartibda rasmiylashtirilgan holda mehnat stajiga qo'shiladi va pirovard natijada nafaka olishlari mumkin. Respublika qishloq xo'jaligida fermer xo'jaliklari ulushi ortishi munosabati bilan fermer xo'jaliklarida mehnatga qobiliyatli Qishloq aholisining salmog'i ortib borish imkoniyati kengaymokda. Masalan, fermer xo'jaliklar soni 2003 yil 87552 ta bo'lgan bo'lsa, 2006 yilga kelib 189,2 mingtaga etdi, ishlovchilar soni 603,0 ming kishidan 1381,1 ming kishiga, o'rtacha bitta fermer xo'jaligida 6-7 kishini tashkil etmokda. Insonning jismoniy va akdiy faoliyati mehnat hisoblanadi. Mehnat ongli faoliyat natijasidir. Ishlab chiqarishning samaradorligi ko'p jixatdan mehnatning holatiga bog'liq. Agarda tsilinayotgan mehnat rozilik bilan, katta konitsish bilan bajarilayotgan bo'lsa, uning unumdorligi ham yuqori bo'ladi. Har bir mamlakat aholisining mehnat qilish qobiliyatiga ega qismi, uning mehnat resurslarini tashkil etadi. O'zbekiston aholisining 40% ga yatsini mehnat qilish qobiliyatiga ega.

Fermer xo'jaliklarida mehnat resurslaridan foydalanish

- ◎ Qishloq xo'jaligi korxonalari mehnat resurslari asosiy va yordamchi guruxlarga bo'linadi. Asosiy mehnat resurslariga 16 yoshdan 60 yoshgacha bo'lgan erkaklar kiradi. Yordamchi mehnat resurslariga 14-16 yoshdagi o'smirlar va nafaka yoshidagi ayol va erkaklar kiradi. Ulardan, asosan, qishloq xo'jaligi mavso'miy davrlarida foydalaniladi.
- ◎ Qishloq xo'jaligida mehnat resurslaridan foydalanishning darajasi quyidagi ko'rsatkichlar bilan aniqlanadi: har bir ishchi xodimning bir yilda ishlagan kunlari. Odatda, erkaklar bir yilda 280 kun, ayollar 240 kun ishlaydilar. Ishlagan kishi kunlaridan foydalanish koeffitsientini ishlagan kunlarni me'yor bo'yicha ishlashi lozim bo'lgan yillik ish kunlari miqdoriga bo'lish orqali aniqlanadi. Xo'jalikning mehnat resurslari holatini o'rganish uchun mehnat resurslari balansi to'ziladi. Mehnat resurslaridan foydalanishning iqtisodiy samaradorligi yil davomida bir ishchi xodim hisobiga ishlab chiqarilgan yalpi mahsulot miqdori bilan aniqlanadi. Mehnat unumdorligi iqtisodiy kategoriya bo'lib, konkret sarflangan mehnatning natijaviyligi yoki samaradorligidir. Mehnat unumdorligini vaqt birligi ichida ishlab chiqarilgan mahsulot miqdori, deb ham biladilar.

I-gurux	496-04	545-80	600-71	660-34	723-37	789-38
P-gurux (Xorakalpogiston Respub.) mahsulot olguncha avans hisobida	604-74	665-40	732-35	805-04	881-89	962-36
1-gurux	462-83	509-26	560-49	616-13	674-94	736-53
P-guruh (Xorakalpogiston Respublikasi) CHorvachilikda hamda KU^L kuchi bilan bajariladigan ishlarda:	563-76	620-32	682-72	750-49	822-13	897-15
Mahsulotlar uchun hisoblanadigan rastsenkalar	461-53	507-83	558-93	614-40	673-05	734-47
Mahsulot olguncha avans hisobida	431-34	474-61	522-36	574-21	629-02	686-42

Fermer xo'jaliklarida mehnat resurslaridan foydalanish

- Ish haqi to'lash ishbay va vaqtbay asosida bo'lib, ishbay usulida 6 razryadli tarif stavkasidan foydalaniladi. Fermer xo'jaligida faoliyat ko'rsatayotgan traktorchi-mashinistlarga quyidagi tarif stavkasi bo'yicha ish haqi beriladi.
- Fermer xo'jaligi raxbari mehnat haqi fondini yil boshida ekin ekiladigan maydonlarning texnologik kartasi asosida hisoblab, mehnat resurslariga beriladigan ish haqini rejalashtiradi. Fermer ish haqini to'lash tartibini ishchi bilan kelishilgan holda oylik maoshning hammasini yoki bir qismini hosil yigishtirilgandan sung olishi ham mumkin. Fermer ish haqining foydadan soliq to'lovlarini chegirib kolingan qismini tulab berish majburiyatini oladi. Har bir ishchi bilan mehnat shartnomasi to'zilganda fermer faoliyatiga va mulkiga zarar keltirmaslik hamda xavfsizlik tijorat sirlarini sotmasliq xar bir so'mlik xarajat uchun ko'rashish ishlari kelishib olinadi.

Mexnat resurslari bozori va mehnat unumdorligi

- ◎ Mustaqil O'zbekiston Respublikasida aholining asosiy qismi mehnatga yarokdi bo'lib, uning asosiy qismi Qishloq xo'jalik korxonalarida faoliyat ko'rsatmokda. SHuning uchun ishchi kuchi qishloq xo'jaligida juda arzon bo'lib, mahsulot tannarxi tarkibida ish haqi 35-40 %ni tashkil etadi. Etishtirilgan mahsulot hajmi va xaridorlar ham kamayib bormokda. SHu munosabat bilan qishloq xo'jaligidagi ishchining ishga bo'lgan munosabati va moddiy manfaatdorligi keskin kamayib bormokda. CHunki etishtirgan mahsuloti, birinchidan, yuqori bahoda sotilishi ta'minlanmay kelgan bo'lsa, ikkinchidan, kengaytirilgan takror ishlab chiqarish pastligi, mehnatga yarokdi ishchilarning keskin ortib borishi tufayli, ishchining moddiy kizikuvchanligi kamayib, ishsizlar soni oshib ketishiga sabab bo'lmoqda. Kooperativ shirkat xo'jaliklari o'rnida fermer xo'jaliklari tashkil qilinishi sababli, Qishloq xo'jaligida ko'plab mehnat resurslari bushatilib, ishchi o'rinlar kamayib bormokda. Bu yo'l bilan Qishloq aholisini sanoat korxonalarida ishlashga va ushbu sanoatni Qishloqda kiritishga manba yaratilmokda. Qishloq xo'jaligidan mehnat resurslarini ish bilan muntazam ravishda ta'minlash uchun tumanda viloyat va

Mexnat resurslari bozori va mehnat unumdorligi

- ⊙ . Mehnat bozorining asosiy maqsadi aholini ish bilan ta'minlash bo'lib, aholining malakasi, mutaxassisligi, ma'lumoti va ishbilarmonligiga karab, uni bu hududda yoki boshqa xududlarda ishga joylashtirishdan iboratdir. Mehnat bozorlariga har bir ishsiz fuqaro o'z arizasi bilan murojaat tsilib, bush o'rinlarga qabul qilinadi. Mehnat bozorini shakllantirish, avvalo, qishloq xo'jaligi tarmoqlarini bir tekis rovijlantirishdan iboratdir. Mehnat bozori xar bir fuqaroning taklifiga asosan, ish bilan ta'minlaydi.
- ⊙ Fermer xo'jaligida mehnat unumdorligi bevosita va bilvosita ko'rsatkichlar yordamida aniqlanadi.
- ⊙ Mehnat unumdorligi yalpi mahsulotning uni ishlab chiqarish uchun sarflangan ish vaqtiga (kishi-soat) nisbati bilan aniqlanadi. Bu mehnat unumdorligining bevosita ko'rsatkichi bo'lib, u quyidagi formula yordamida aniqlanadi:

$$Mu = YAm^{-1} / X$$

Mexnat resurslari bozori va mehnat unumdorligi

- ◎ Bunda:
- ◎ *My* - mehnat unumdorligi;
- ◎ YAm^{-1} - yalpi mahsulot (ishlab chiqarilgan mahsulot mitsdori);
- ◎ *X* - yalpi mahsulotni etishtirish uchun sarflangan ish vaqti (kishi-soat). Bu ko'rsatkich yalpi mahsulot ko'pami qancha ko'p bo'lsa va uni etishtirish uchun sarflangan ish vaqti qancha kam bo'lsa, mehnat unumdorligining shuncha yuqori bo'lishini ko'rsatadi. Qishloq xo'jaligida ko'pincha mahsulotlar bir yilda bir marta ishlab chiqariladi. SHuning uchun mehnat unumdorligi bevosita ko'rsatkichlar: vaqt hisobiga bajarilgan qishloq xo'jalik ishi hajmi, bir gektar qishloq xo'jalik ekinini ishlash uchun sarflangan mehnat, bir bosh qoramol boqish uchun sarflangan mehnat kabi ko'rsatkichlar yordamida aniqlanadi. Mehnat unumdorligining o'zgarishi va uning darajasini aniqlashda natural va qiymat ko'rsatkichlaridan ham foydalaniladi. Agarda mehnat unumdorligi o'simlikchilik yoki chorvachilik bo'yicha aniqlanadigan bo'lsa, natural ko'rsatkich o'rnida qiymatko'rsatkichidan foydalaniladi. Barcha etishtirilgan

Mehnat unumdorligini oshirish yo'llari

Bozor iqtisodiyoti sharoitida mamlakat oldida to'rgan iqtisodiy va ijtimoiy masalalarni hal qilishning asosiy omillaridan biri mehnat unumdorligini oshirish hamda ijtimoiy ishlab chiqarish samaradorligini har tomonlama yuksaltirishga erishishdan iboratdir. Ijtimoiy mehnat unumdorligini oshirishda ishlab chiqaruvchi kuchlar darajasi va ishlab chiqarish munosabatlarining xarakteriga bog'liq bo'lgan ishlab chiqarish faoliyatining natijalari mujassamlangan. Fermerning mehnat unumdorligiga ta'sir etuvchi omillar:

- ◎ 1) moddiy-texnika omilari (texnika jarayoni, tabiat resurslarining xarakteri, ishlab chiqarish jarayonlarini kompleks mexanizatsiyalash, elektrlashtirish, avtomatlashtirish va boshqalar),
- ◎ 2) shaxsiy omillar, (xodimlarning ixtisosi, malakasi, tadbirkorligi)
- ◎ 3) ijtimoiy mehnatning qanday tashkil qilinganligini ko'rsatuvchi omillar (ixtisoslashtirish, kooperatsiyalashtirish, ishlab chiqarishni kombinatsiyalashtirish, korxonalarda mehnatni bozor sharoitlarida shakllantirish),
- ◎ 4) tabiiy omillar (ob-xavo sharoiti, suv, issikdik temperaturasi va boshqalar) gruppasiga bo'lish mumkin. Fermer xo'jaligida mehnat unumdorligini oshirishda ishlab chiqarish fan-texnika taraqqiyoti va ilg'or tajriba yutuqlarini hisobga olgan holda intensiv rivojlanadi.

Mehnat unumdorligini oshirish yo'llari

- ① Fermer ishlab chiqarishining fond va energiya bilan kurollanish darajasining orta borishi natijasida mahsulot birligini ishlab chiqarish uchun sarflangan ish vaqti tejaladi, mehnat sarfi kamayib xar bosh chorvadan olinadigan mahsulot miqdori, xar gektar ekin maydonidan olinadigan hosil miqdori ortib, oqibatda mehnat unumdorligi oshadi.
- ② Fermer xo'jaligida mehnat unumdorligini oshirish omillaridan biri ishlab chiqarishni kompleks mexanizatsiyalashga ugishni tezlashtirishdir.
- ③ Tuproq unumdorligini muntazam oshira borish, ko'plab qishloq xo'jalik mahsulotlari etishtirish va sarflangan mehnat samaradorligini oshirishdir. Erni muntazam ravishda mineral va organik o'g'it bilan o'g'itlash, sug'orilib dehqonchilik qilinadigan ekin maydonlarini kengaytirish, yerlarning meliorativ holatini yaxshilash, yuqori hosil beradigan ekin navlari hamda xayvon zotlarini yaratish va ishlab chiqarishda keng kulamda foydalanish, fan-texnika va agrotexnika talablariga tula rioya qilgan holda yerga ishlov berish va boshqa tadbirlar tuproq unumdorligi ortishiga, hosil ko'payishiga, mahsulot sifati yaxshilanishiga va oqibatda

Mehnat unumdorligini oshirish yo'llari

- ◎ Fermer xo'jaligida mehnat jarayonlarini mexanizatsiyalashtirish, avtomatlashtirish, elektrlashtirish natijasida sarflanayotgan mehnatning unumdorligi oshishini ta'minlash mumkin. Bu fermerlar ixtiyoridagi barcha mashinalar, traktorlarning ishga yarokdiligini oshirish hamda ulardan yil davomida foydalanishga erishishdan iborat. Fermerlarni ishlab chiqarish resurslari, moliyaviy resurslar bilan ta'minlash orqali mehnat unumdorligini oshirish hamda kadrlarning malakasini oshirib, ularni joy-joyiga qo'yish hamda iqtisodiy siyosatni ommaga to'g'ri tushuntirish ham ijobiy rol' uynaydi.
- ◎ Fermer xo'jaligida mehnat unumdorligini oshirish tabiiy sharoitlarga va fan-texnika taraqqiyoti yutuqlarini amaliyotga tatbiq etishga ham bog'liqdir.

Xulosalar

- Respublikada mavjud mehnat resurslari va ulardan foydalanish ko'rsatkichlari berilgan bo'lib, fermer xo'jaliklarida yollanma ishchilarni yollash va undan foydalanish ko'rsatkichlari hamda mehnat bozorlari faoliyati, ishlovchilarni ish bilan ta'minlash, mehnat unumdorligini oshirish yo'llari ko'rsatilgan.

Asosiy adabiyotlar.

- 1. O'zbekiston Respublikasining "Yer kodeksi" va boshqa qishloq xo'jaligiga oid qonun hujjatlari ("Yer kodeksi", "SHirkat xo'jaligi", "Fermer xo'jaligi", "Dehqon xo'jaligi", "Yer kadastri" to'g'risidagi qonunlar). - T.:"Adolat", 1999, 446 b.
- 2. O'zbekiston Respublikasining "Mehnat kodeksi". -T.: "SHark", 1998.
- 3. Karimov I. A. "O'zbekiston XXI asr busagasida: xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari". -T., "O'zbekiston" 1998